

УДК 94 (477.87) '1900/1925'

ІДЕОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ НА ЗАКАРПАТТІ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ**Ситник О. М. (Донецьк)**

У силу історичних обставин, що склалися на Закарпатті на початку ХХ століття, розвиток ідеології був досить притлумлений. Це, насамперед, пояснювалось бездержавним статусом і, по суті, колоніальним становищем краю. У цих умовах розвиток національної, а тим більше - державної ідеології був практично унеможливлений. Однак, процес національного відродження, що охопив західноукраїнські землі у ХІХ столітті та події першої світової війни внесли свої корективи в характер ідейно-політичного розвитку на Закарпатті. Саме в зазначений період виникають й особливо проявляються ті суспільно-політичні тенденції, котрі визначали ідеологічну спрямованість передових і національно свідомих представників громадськості краю протягом ХХ століття. Актуальність даної теми визначається, насамперед, тими чинниками, котрі зумовили розвій державницької ідеології на Закарпатті у першій половині ХХ століття, й насамперед - постання Карпатської України.

Ступінь наукової розробки досліджуваної теми є досить значним. Варто, зокрема, назвати праці таких авторів, як З. Баран [1], М. М. Вегеш, М. Ю. Токар [2], Т. Висіцька [3], В. Кучабський [4], М. Р. Литвин, К. Є. Науменко [5], І. Нагаєвський [6], В. Ріпецький [7], В. Д. Яремчук [8] та ін. У той же час треба зауважити, що у них недостатньо висвітлений власне ідеологічний аспект.

Початок ХХ століття на Закарпатті в суспільно-політичному відношенні характеризувався пошуком національної ідентичності населення краю. Більшість, не зважаючи на активну мадяризацію, усвідомлювала себе русинами-українцями. Однак, тривале ідеологічне протистояння проукраїнського, мадяронського та москвофільського напрямів мало численні приклади проявів жорстокого переслідування інакомислячих. Часто воно пов'язувалось з релігією. Так, під час Першої світової війни, коли російські війська відступили із Закарпаття, то по всьому краю почався страшний мадярський терор. Особливо нещадним було переслідування православних [9, с. 114.]. Така тенденція стала особливо виразною дещо пізніше по відношенню до усіх русинів-українців, а не лише православних. Особливо, коли ті виявляли самостійницькі прагнення та рішучість позбутися угорської влади й налагодити процес власного державотворення.

Присутність у містах і селах Закарпаття Українських січових стрільців й інших патріотичних українських з'єднань помітною мірою

посприяла процесу пробудження національної свідомості українців краю [10]. Січові стрільці були активними ініціаторами Акту злуки 22 січня 1919 року, як вирішального етапу на шляху створення єдиної Української держави [11]. Загалом, слід особливо підкреслити значну роль січових стрільців у налагодженні культурно-просвітницької роботи серед населення тих населених пунктів, де вони базувалися.

Українське січове стрілецтво відзначалося своєрідною ідеологічністю. Порятунком від повної поразки в січні-лютому 1918 року Центральної Ради, активна участь у відновленні УНР наприкінці цього ж року, а також інші яскраві сторінки історії «усусів» свідчать про особливу їх роль у процесі державотворення даного періоду.

Витоки ідеології січового стрілецтва слід вбачати в діяльності таких галицьких товариств, як «Сокіл», «Пласт», «Український січовий союз» тощо. Легалізація УСС швидко спопуляризувала українську національно-військову справу, але одночасно ускладнила її ідеологічний характер. Зокрема, в поглядах більшості членів українських стрілецьких товариств переплелися дві суперечливі ідеї: самостійницько-державницька й австрійсько-лоялістична [12].

У 1912 році І. Чмола почав видання першого українського військового, ідеологічного й фахового журналу «Відгуки». У ньому було досить чітко з'ясовано ідеологічні основи українського стрілецького руху, його програмні засади та основну мету [13].

Складним випробуванням морального духу січового стрілецтва стало ганебне рішення австро-угорського монарха від 4 листопада 1916 року, який замість обіцяного права на відокремлення та заснування державності надавав Галичині статус автономії й фактично віддавав її полякам [14]. Це утверджувало галичан у переконанні, що надіятися можна лише на свої сили та на активну боротьбу за власну державу.

Успіхи українства Наддніпрянщини та державотворчі змагання Центральної Ради надихали громадськість Галичини та Буковини до рішучих дій у напрямі забезпечення українському народові досягнення повної державно-правової самостійності та соборності усієї етнографічної української території. Згодом до цієї ідеї долучилися й інші українські землі - Закарпаття, Холмщина, Підляшшя, Волинь. Однак, на відміну від Великої України, де з різною інтенсивністю, але проходив переговорний процес між Центральною Радою та Тимчасовим уря-

дом, де стан революційної демократії, що межував з анархією, дозволяв практично втілювати принципи автономії; в Австро-Угорщині ці процеси фактично блокувалися центральним урядом, а межуючими націями - угорцями в Закарпатті, поляками в Галичині, українцям взагалі відмовлялося не лише в праві на автономію, але й існуванні як окремих націй [15].

Національно-визвольні змагання українського народу піднесли на боротьбу й українців західноукраїнських земель, що перебували під владою Австро-Угорської монархії. Згідно з правом самовизначення націй, проголошеного державами Антанти, 18 жовтня 1918 року Українська парламентська репрезентація скликала у Львові загальні збори політичних і громадських діячів Галичини й Буковини, на котрих було обрано Українську національну раду. Вона мала представляти інтереси українського народу Австрії та Угорщини. З усіх частин України в найтяжчому становищі перебувало Закарпаття. Влада Угорщини була для нього тяжким гнітом. Обраний угорським урядом політичний напрямок - мадяризація – нищив українську культуру, економічне життя, будь-які прояви політичної активності. Саме тому представники угорських українців не змогли дістатися на установчі збори, однак надіслали листа, в якому висловлювалась солідарність з прагненнями галичан та бажання належати до Української держави.

Політичні сили Закарпаття прагнули до об'єднання з Галичиною та соборною Україною. Так, у кінці жовтня 1918 року з Ужгорода до Української парламентської репрезентації у Відні провідним народовцем Августином Волошином був відправлений Августин Штефан з порушенням зібрати інформацію та отримати вказівки щодо подальшої діяльності політичних сил Закарпаття [16]. Відтак, ідея соборництва найбільш свідомих закарпатських громадсько-політичних діячів підкріплювалася успіхами Західноукраїнської Народної Республіки на ниві державотворення.

Важливим ідеологічним чинником розвитку державницької ідеї на Закарпатті стало проголошення 8 листопада 1918 року на народних зборах у Ясінях прагнення з'єднатися з своїми кровними братами-українцями, з'єднатися з Україною [17]. Створення Гуцульської республіки - першого українського державного утворення на території Закарпаття - засвідчило ідейну готовність карпатоукраїнців боротися за своє національне визволення та розвивати державне будівництво в контексті загальноукраїнського.

Ідея соборності українських земель стає в цей час особливою ідеологічною засадою. Вона була втілена в акти й державні символи УНР. І коли у Львові 1 листопада 1918 року народжується ЗУНР, а через два дні до неї приєднується Буковина, а 21 січня 1919 року на всенародних

зборах у Хусті під синьо-жовтими прапорами ухвалюється рішення про приєднання до Великої України й Закарпаття, то в цих подіях, на думку В. Сергійчука, слід також вбачати соборницький чин Центральної Ради [18].

Разом із галицькою делегацією, в торжествах з нагоди проголошення Акту соборності 22 січня 1919 року, взяла участь делегація українців Закарпаття, маніфестуючи тим самим волю закарпатського населення належати до однієї Української держави [19]. А напередодні - 21 січня 1919 року в м. Хуст відбулися Всенародні збори українського населення комітатів, в якому взяли участь 420 делегатів із 175 сіл і міст краю. Під головуванням М. Брацайка збори прийняли постанову, де, серед іншого, йшлося про те, що комітати, заселені русинами-українцями, мають бути об'єднані та приєднані до Соборної України [20]. Символічно, що через два десятиліття саме Хуст став центром Карпатської України, котра проголосила ідею соборності всієї України.

Цілком очевидно, що державницьке майбутнє мало розвиватися насамперед - в складі Західноукраїнської Народної Республіки, а відтак - соборної Української держави. В ідеологічному плані це було можливим з огляду на низку консолідуючих ідей і прагнень. Однак, поразка ЗУНР, а відтак і УНР - стали фатальними для всього процесу українського державного будівництва.

На думку Б. І. Тищика, поразка ЗУНР була зумовлена тим, що у боротьбі з міцнішими сусідами, вона була полишена світовим співтовариством без усякої допомоги й підтримки. Немалою була вина у цій поразці й правителів ЗУНР, які хоч і робили все, що могли, для порятунку рідного краю, держави, однак допустили немало помилок, прорахунків. Одна з найсерйозніших - це безмежна, сліпа, по суті, віра у справедливість і демократизм західних держав. Відтак, зрозумівши свою помилку, виступаючи на засіданні Ліги Націй (1923 р.) Є. Петрушевич сказав знаменні слова: «Самими голосливими заявами і протестами, самим пасивним чеканням на ласку світу український нарід нічого не досягне, коли не докаже своєї волі до державної незалежності активною боротьбою» [21].

Товариство «Просвіта», що утворилося в Ужгороді в 1920 році, наслідуючи традиції діяльності «Просвіти» в Галичині, розгорнуло широку діяльність у справі піднесення національної свідомості русинів-українців Закарпаття. Слід додати, що до цієї справи активно долучилися українські емігранти, які після поразки визвольних змагань 1917-1921 років осідали на Закарпатті. Стаючи вчителями і просто членами «Просвіти», вони докладали багато зусиль щодо розширення й активізації діяльності цього товариства. При цьому вони прагнули формувати

саме українську ідентичність громадян краю, шляхом пробудження національного усвідомлення.

На жаль, у силу цілої низки об'єктивних і суб'єктивних факторів всі державницькі зусилля української нації в першій чверті ХХ століття не дали бажаного результату. І одною з причин цього була нерозвинута ідеологічна концепція державотворення. Існувало досить багато різного роду політичних концепцій. Однак відсутність єдиного національного центру державотворення унеможливила належне та повноцінне втілення їх в життя.

Таким чином, слід зауважити, що процес становлення української національної свідомості на Закарпатті у першій чверті ХХ століття пришвидшив ідеологічні процеси в краї, що проявилось, зокрема, у проявах власного державотворення, формуванні національної ідентичності та прагненні до етнодержавотворчого самовизначення.

Дана тема ще потребує більш ґрунтовного висвітлення в майбутньому. Особливо це стосується розвитку окремих ідеологічних концепцій.

1. Баран З. Маловідомий епізод з історії українсько-угорських відносин (місія Теофіля Окуневського до Угорщини на початку 1919 року) / З. Баран // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. - Т. ССXXXI: Праці Історично-філософської секції. - Львів, 1997. - С. 468-481.
2. Вегеш М.М., Токар М.Ю. Карпато-Українське державотворення: до 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України / М. М. Вегеш, М. Ю. Токар. - Ужгород: В-во УжНУ «Говерла», 2009. - 536 с.
3. Висіцька Т. Хуст. Сторінки історії та сучасність / Т. Висіцька. - Ужгород: Поліграфцентр «ЛІРА», 2008. - 680 с.
4. Кучабський В. Від первочинів до Проскурівського періоду // Історія січових стрільців: Воєнно-історичний нарис / В. Кучабський // За ред. Н. П. Ганник, В. А. Дмитренко. - К.: Україна, 1992. - 347 с.
5. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія галицького стрілецтва / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. - Львів: Каменяр, 1991. - 200 с.
6. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. / І. Нагаєвський. - К.: Український письменник, 1994. - 413 с.
7. Ріпецький В. Українське січове стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин / В. Ріпецький. - Львів: Вид-во Наукового товариства імені Т. Шевченка, 1992. - 347 с.
8. Яремчук В. Д. Вплив державотворення в Наддніпрянській Україні на розвиток національно-визвольного руху у західноукраїнських землях / В. Д. Яремчук // Український історичний журнал. - 2003. - № 4. - С. 38-45.
9. Иеромонах Сергей (Цюка М.) Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине XX столетия / Иеромонах Сергей (М. Цюка). - Загорск: Троице-Сергиева Лавра, 1960. - 319 с.
10. Баран З. Маловідомий епізод з історії українсько-угорських відносин (місія Теофіля Окуневського до Угорщини на початку 1919 року) // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. - Т. ССXXXIII: Праці Історично-філософської секції. - Львів, 1997. - С. 471.
11. Головацький І. Дмитро Вітовський - організатор листопадового Чину. - Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2005. - С. 29, 30.
12. Кучабський В. Від первочинів до Проскурівського періоду // Історія січових стрільців: Воєнно-історичний нарис / В. Кучабський // За ред. Н. П. Ганник, В. А. Дмитренко. - К.: Україна, 1992. - С. 20, 21.
13. Ріпецький В. Українське січове стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин / В. Ріпецький. - Львів: В-во Наукового товариства імені Т. Шевченка, 1992. - С. 30.
14. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія галицького стрілецтва. - Львів: Каменяр, 1991. - С. 43, 44.
15. Яремчук В. Д. Вплив державотворення в Наддніпрянській Україні на розвиток національно-визвольного руху у західноукраїнських землях / В. Д. Яремчук // Український історичний журнал. - 2003. - № 4. - С. 40, 41.
16. Баран З. Маловідомий епізод з історії українсько-угорських відносин (місія Теофіля Окуневського до Угорщини на початку 1919 року) / З. Баран // Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. - Т. ССXXXIII: Праці Історично-філософської секції. - Львів, 1997. - С. 469.
17. Вегеш М. М., Токар М. Ю. Карпато-Українське державотворення: до 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України / М. М. Вегеш, М. Ю. Токар. - Ужгород: В-во УжНУ «Говерла», 2009. - С. 124.
18. Сергійчук В. Соборницький характер діяльності Центральної Ради: стратегічні напрями і результати // Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державобудівництва. - К.: Українська Видавнича спілка, 2002. - С. 16.
19. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. - К.: Український письменник, 1994. - С. 205,

222.

20. Висіцька Т. Хуст. Сторінки історії та сучасність. - Ужгород: Поліграфцентр «ЛІРА», 2008. - С. 66, 67.
21. Тищик Б. И. Державний устрій та законотворча діяльність Західноукраїнської Народної Республіки // Революції в Україні у XX-XXI століттях: співзвуччя епох: Матеріали I Міжнародної наукової конференції (Одеса, 18-19 листопада 2005 р.). - Одеса, 2005. - С. 41.

РЕЗЮМЕ

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ НА ЗАКАРПАТЬЕ В ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XX СТОЛЕТИЯ

Сытник А. Н. (Донецк)

В статье сделано попытку проследить развитие идеологических направлений на Закарпатье периода первой четверти XX столетия. Особое внимание обращено на роль, которую сыграли в процессе пробуждения национального самосознания украинцев края украинские сечевые стрельцы и эмигранты с Восточной Украины.

Ключевые слова: украинские сечевые стрельцы, эмигранты с Восточной Украины, мадяризация, Гуцульская республика, идея соборности Украины.

SUMMARY

IDEOLOGICAL PROCESSES AT THE FIRST QUARTER OF THE XXth CENTURY IN TRANSCARPATHIA

O. Sytnyk (Donetsk)

In article the attempt to trace development of ideological directions on Zakarpate period of the first fourth XX age is done. The special attention is paid to that role which played in the process of awakening of national consciousness of Ukrainians of edge the Ukrainian sechevie pointers and emigrants from East Ukraine.

Key words: Ukrainian Sitch riblemen, immigrants from Eastern Ukraine, hungarilization, Gutsul Republic, the idea of the Union of Ukraine.